

NAGY GÁBOR

A késleltetett beérkezés kötete: *Csillagok árvája*

II. rész

A *Csillagok árvája* című kötetben Petőfi, József Attila és Nagy László, Rimbaud és Juhász Ferenc után újabb arcképpel gazdagodik Utassy költészetének „panoptikuma”, egyre határozottabban jelölve ki azt a poétikai örökséget, amellyel közösséget érez. A *Mert nagyon sújt és szeret* ajánlása szerint Ady Endrének íródott. Egyszerre Ady-portré és önarckép, a „Lesz ez a ház siralomház!” vádló felkiáltásától jutunk el az adys-utassy – egyszerre átszellemült és ironikus – öntanúsításig: jön a Göncöl, az „Égig-Emelő-Daru! // S fölmarkol majd a sírgödörből.”

A Vajda Jánosért *Lobogó* gyász kissé kilóg az eddigi névsorból, maga a vers sem különösebben érdekes: Utassy emberi és költői személyiségének, önsorsrontó őszinteségének és egyenességének nem sok köze van Vajda János költészetéhez. Ugyanígy alkalminak minősül a Váci Mihályt búcsúztató *Temető ég*; a nagymamát búcsúztató *A fűrjfutású* bensőségességét hiába keresnénk benne.

A kötet első ciklusának záró darabja a *Szemfedő föld*, lezárja az ívet a családi veszteségektől a magyarnak lenni vallomásáig. Az azonosság tudat nem kizáró, hanem befogadó jellegű: „Tenger nép volt az Őszejtőig ősd!” A veszteségtudat fogalmazza ezeket a kemény etikai parancsokat, itt is a költő küzdelmes elszántsága képes a gyászból – „Sírtól sírásig lengve, derengőn / zörgők itt kint a fejfaerdőn”, nyitja a verset egy remek paranomasiával –, az árvaságból kiutat találni. A megtisztulás iránti igényben ha nem is „apára” – „Őst keresel és apádra se lelsz”, panaszolja előbb –, legalább irányító eszmére lel. A verset záró gazdag jelentéshorizontú tenger-motívum Utassynál mindig kötődik a szabadság, tisztaság gondolatához.

A második ciklus – *Könyörtelen könyörgés* – nyitó verse a ló–költészet alapmetaforára épül. A ló–biztató, ösztökélő alaphelyzethez nem teljesen illeszkedik a ritmus monotóniája (6 kétütemű 6-os), s a vers motívumkészlete sem mindig elég eredeti (pl. „Négy égtáj szele zúg, / ringasson bár tenger”; „Vágtass velem, vágtass, / halhatatlan háta, / líráim, telivérem, / szárnyas-szép reményem”). Van azonban két olyan szentenciózus sora, amely messzire sugárzik a vers egyenlensége ellenére is – szállóige-szerű rá-

ismerés rejlik bennük, a művészi létről szólva az emberi életről mondanak végérvényeset: „utunk, ha van: félút” – zárul a harmadik versszak; majd így maga a vers: „... a mi igazunk / mese[.] messze járó”.

A *Szárnyas oltár* szonett-hármasa viszont az Utassy-líra kiemelkedő darabja. A vers egyrészt tovább gazdagítja Utassy költészetének „hátszágát”, a költő művészi hitvallását, Arthur Rimbaud-val, az Utassy természetéhez közel álló garabonciás, öntörvényű zseni alakjával. Igaz, ez a Rimbaud-ról való tudásunk csak a háttérben munkálhat, mert a vers azt a Rimbaud-t állítja elénk, aki hátat fordítván a lírának, kereskedőnek áll, és siratja a múltat: „pokolból jövet / áztatja lábát Arthur. S Rimbaud sír.” Az én hasadtságát remekül fejezi ki a kereszt- és vezetéknev kettéválasztása. Csodálatos öt sor, rendkívül plasztikus hasonlat készíti elő ezt a vershelyzetet; a közbevetéssel szétválasztott predikatív szerkezet is a kettéhasadtságot előlegezi; a „fölkaravánózott fiú” remek metalepszise részvétet kelt a panteisztikus Tenger mint Isten színe elé álló halandó iránt:

*Éjjel a szél, ha dögszagot lódit,
ebek tudják csak elsiratni úgy
az ember összes magánhangzóit,
mint e fölkaravánózott fiú,*

ki most a Tenger színe előtt áll.

A szextett első fele a veszteségeket sorolja, a kommiunt a baudelaire-i albatroszhoz viszonyítva, egyre rövidülő mondatokban mondván ki az ítéletet: „Történelem sincs! Csak igazolt bűn.” A második tercina – középpontban az „Árusivatag” remek leleményével – az új élethelyzet sivárságát sugallja, nem kevés malíciával a zárlatban: „Mint egy arany százfrankos, a vízből / ellenállhatatlan, óriási Nap kel.”

Arab-Afrika motivikusan csak néhány jellemzőjével kerül elénk (dögszag, karaván, tevék), atmoszféráját inkább az egzotikus rímek érzékeltetik: szótő-képző-rag asszonánc (lódít–magánhangzóit), illetve mozaikrímek (elsiratni úgy–fiú, gyógyír–Rimbaud sír, kommün–igazolt bűn). Az oktáva második felében megszakad a szabályos rímelés, két sort – a Tenger színe előtt álló fiú képét és a „pokolból jövet”

¹ Érthetetlen, hogy a vessző nélkül értelmezhetetlen sor „A kikelet fia” és az *Utassy József költészete* című kötetekben is így szerepel, minden magyarázat nélkül. Valószínűleg egy korabeli nyomdahiába öröklődött.

később önéletrajzívá is váló látéletét – a rímtelenséggel emelve ki környezetéből. Az egész szonett zaklatottságát a hosszú és rövid mondatok váltakozása fokozza.

A második szonett a költészetet árura cserélő költő elleni keserű vád. A „kiköpött kalózkapitány vagy!” felkiáltásától jut el a „Mindened lesz majd, csak igazad nem” ítéletéig. Az oktáva variatív ismétléssel nyitó sorai a kinti látvány és a belső lelkivilág közötti vibrálást fogják keretbe; az első négy sor a tenger-hajószempilla-kalózkapitány, a második a tenger-zokogó ember-sivatag-homokóra képsorával. A négyszótagos asszonánc – zokogóra-homokóra – keresettsége, játékosága is mintha csak kinevetné a helyét nem találó ember vergődését. A vers érzelmi csúcspontján sokasodnak a vád felkiáltójelei, a második sorban az indulatot a jambikust felváltó trochaikus ritmussal is erősítve: „recontra, Monsieur Rimbaud, recontra! / Íme: van itt egy világ!! Hát add el!!!”

A harmadik szonett akár Rimbaud önmegszólító kifakadásaként is olvasható, s a második vádjai után afféle (ön)feloldozásként is értelmezhető: a kereskedő világának attribútumait szinte szétvetik a költő magánhangzós látomásai (Rimbaud: *A magánhangzók szonettje* című versére utalva). Mintha megvalósulhatna a két világ összeolvadása, összebékítése – ha máshol nem, hát a testi szerelem látomásaiban. De nem lehet nem érezni a zárlat iróniáját, ennek az összebékítésnek az illuzórikus voltát, amint a szeretkezés erőszakba fordul:

*Angyali kancát az É elé,
s hajrá[,] e néhai faekével
birizgáld, vénítsd meg, zokogtasd
az érzékeny öblök kis ó-ját!*

[...]

*Taszítsd a tenger tornyait szét,
Istenét kutasd, meredek Í-jét,
s ha térde tündökletére fölvetted:
Ü-sd az Ó-ért! Vagy csillagára,*

*verj a holdbéli lány farára,
s kerüld meg hetvenhétzer a Földet!*

A fölindult képzelet teljesen szétdúlja a szonettformát, nemcsak a strófaszervezet, de a jambusi rend és a rímrendszer is fölborul.

A *Napóra* is mintha még Rimbaud verse volna, mintha Utassy ki akarná engesztelni a *Szárnyas oltárért*, teret jelölő, időt mutató szellemként, igazodási pontként jelölve ki a költőt; utassys groteszk humorral – „a tengerparton, / hol tyúkistenek / fogyókúrának” – ellenpontozva az öntanúsítást.

A *Tengerlátó* és az *Apollinaire* a művészi hagyomány bővítése, Kormos Istvánt – a franciás Monsieur Cormieux-t – Rimbaud és Apollinaire közé helyezve. Előbbi József Attila félhosszú verseire emlékeztet (*Téli éjszaka, Elégia*), az „Össejt”-tel konkrétan is megidézve a költőelődöt, de a képi és fogalmi váltakoztatása is emlékeztet József Attilára, csak az ő hideg logikája helyett az indulat szertelensége hozza létre a kompozíciót. Az *Apollinaire* kis emlékérem, szellemi portré, amely részben önportré is, némi (ön)iróniával: „Bólint, s fölsüt Apollinaire / koponyáján a vaspánt.”

A ciklus címadó verse a kötet mottójában Petőfi-vel megidézett szabadság megszólítása, a Szabadsághoz intézett könyörgés. Külön figyelmet érdemel a mottó: „Mert a szabadság: az emberiség fejlődésének Abszolút Nulla Foka.” Ez egyrészt akkoriban nyílt tagadása a társadalom, az ember fejlődését hirdető szocializmusnak, másrészt ma érdekes kontextusba kerül a „fenntartható fejlődés”-ről szóló vitákkal. S mintha e vers utolsó szavából indulna ki, az *Erőforrás* a Föld iránti emberi jog demonstrálása („kié a naprendszer harmadik bolygója, / ha nem az enyém!”). A két verset a középre igazított sorszedés rokonítja.

Szabadság, Föld: a *Fény a bilincsen* ezek után Isten létének kérdését veti fel. A *Csillagok árvájából* valamiért kimaradt, de később mindig szerepel a vers ajánlása: *Pilinszky Jánosnak*.² Vitavers, a költőtárs Isten-képét veszi célba, Istennel az Embert, az édeni emberpárt állítva szembe, a kozmikus magányt. A vers ott is végződhetne, ahol a jellegzetesen utassys szentencia elhangzik: „Isten: / első és utolsó metaforánk!” De Utassy továbbmegy, s az isten-ember konfliktusához a szabadságot, a szabadság hiányát kapcsolja. Így lesz Isten „fény a bilincsen”, s e blaszfémikus szintagmában egy későbbi kötet cím rejtőzik.

A költői hagyományról való tanúságtétel következő verse *Weöres Sándornak* szól: *Melegzsák*. Epikus vers a weöres-i világot idéző játékosággal. A zsák-

2 Vö. *Utassy József költészete*, sajtó alá rend., jegyz. UTASSYNÉ HORVÁTH ERZSÉBET ÉS VILCSÉK BÉLA; Napkút, Bp., 2017. 150.

ban, amit Weöresnek visz a költő, van „Ű! / Panyigai. / Meg kéknyelű! / Venyigei.” (Az Ű-vel a *Szárnyas ol-tár*hoz, Rimbaud-hoz is visszakapcsol motivikusan.) A tenger – amely nem mellesleg a *Csillagok árvája* jelentésgazdag vezérmotívuma – is feltűnik újra, s Utassy virtuozitását mutatja, ahogy a rímet „elrontva” – angolnát helyett „ángolnát” írva –, az elhangolással fokozza a játékos hangulatot.

A ciklust záró *Pohárköszöntő* Utassy világszemléletének legsűrűbb összefoglalását adja a vers zárlatában: „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT!” Hosszú előkészítés, késleltetés után hangzik el az egyetlen mondat, mintha csak játszana azokkal, akik mint „huncut kis hóhérok mennek öltre / szavaid tisztásán / nyakadért”, a vers energiáját ez az önfeláldozás adja, a veszély tudatában – „s függsz majd: / egy vízszintes mondatért!” – is vallott művészi sors vállalása, afféle anti-Rimbaud-ként – „mert a pályabér / nem ám az ének örökzöld ága, / dehogyan lesz az az ág / babér” –, de a tengerre szálló Rimbaud tapasztalatával is „arról, / mit tündököl a tenger”.

Az *Áve, Éva!* ciklusa a Petőfi-móttó másik motívumát, a szerelmet állítja a középpontba. A szerelem számtalan árnyalatát rajzolják meg a versek. A sejtető, finom erotikától – „Még szoknyája is hol volt, hol nem volt” (*Hófehérke*), „sétás, estike combjuk csapda” (*Diridon*) – a nyílt érzékiségig – „Melle növekvőn majd lecsöppen” (*Kenderáztató*), „arkangyal, hímveszszőn harsonázó” (*Szerelémijesztő*) –, egészen a *Végtelenül* szeretkezés-allegóriáig (ahol megint a tenger szolgál viszonyításként) és a *Veronikon* blaszfémikus keresztfa-falosz metaforáig. A „Duruzsollak, darázsollak” (*Zöld láz*) bájolójától az *Egészségedre: Krisztina!* képverséig terjed a műfaji skála, köztük a *Hófehérke* ballada-imitációja, az *Egy pillanat rögzítése* epikus metszete, amelyben egy szél fellibbenette szoknya a pillanatnyi történet, a gyermeket váró nőt udvarló *Derengők* féltő-óvó himnusza, *A szerelemtől végleg eloldva* népdal-imitációja.

Nem a „nagy” versek ciklusa ez, az alkalmi ötletet is beengedi a versbe a költő, humorral emelve meg („Szodomából szalajtott asszony, / Icuja három kívánságnak, / dugáru a gyönyörpiacról” – *Szerelémijesztő*), a feleséget néven nevező *A szerelem szélén* kissé szertelen versmenete ilyen remek animizáló metaforában tetőzik: „Majd összeterelem kis családom, / aklok melege szobánk belengi, / s tested füvére, én édes párom, / kicsapom tíz ujjam legelni.” Jellegzetesen utassys, frivol megoldás, hogy a szerel-

mes versek ciklusa nem a feleségéhez, hanem egy másik nőhöz szóló verssel zárul (*Ének virág helyett*).

Kiemelkedik (de nem rí ki) a ciklusból, témáját és a költő későbbi sorsát illetően is, *Az én kicsi fiam*. A ciklus központi motívuma, a *szoknya* itt nem erotikus képzetként, hanem a szüléssel kapcsolatban tűnik föl: „verjen félre / egy nagyharang szoknyát, / rúgja zeniten, / köldökmagasban / követelje, hogy világra lopják”. A dolgok néven nevezése, a szabadszájúság Utassy szabadság-fogalmának fontos alkotórésze; s versben is megteremtí és megszüli kicsi fiát egyetlen zuhatagos, incrementumra³ épülő mondatban, mely a tárgyiasságokat varrat nélkül kapcsolja a mesék világához és Shakespeare Hamletjéhez (utalva Yorickkal, illetve az „össejt”-tel az előző ciklusra):

mert Ő:

az eljövendő
ondó,
ősömig,
az össejtig hiú,
legeslegkisebbik fiú,
halálnak is jövendőmondó,
pöttöm,
horizont alatti Hamlet,

kezében huzatos koponyámmal

az én üvöltő,
kicsi fiam lesz!

A fiú későbbi tragikus sorsa árnyékolja be ezt az egyébként derüvel, játékkal, humorral teli ciklust...

Az *Őszvilág* ciklusa, természeti toposzokból kiindulva, a közéleti-közérzeti témájú versek gyűjteménye. A nyár mint a romlás, erjedés, pusztulás toposza – ez az alapmetaforája a *Hanyatlásvégi nyárnak*. E kis remekben a nyelvteremtő Utassy valósággal tobzódik a neologizmusokban: lombvisszavonulás, címerárulás, virágletétel, gyümölcseleste – mind az anyagi-erkölcsi romlás metaforája.⁴ Az igeneves és igés szerkezetek pedig a zsarnok erőszak kifejezői: fölnyelendő, detronizált, kerékbe töri. Az anapesztusokkal

3 Incrementum: részletező, fokozatos bővítés.

4 SZAKOLCZAY Lajos e verset Radnóti Miklós *Veresmartjához* hasonlítja a katonai műszavak és a természet összekapcsolása tekintetében. SZAKOLCZAY Lajos: *Árva csillag. Utassy Józsefről = Uő: Őtágú sip*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, 247.

játékosan gyorsított, olykor szándékosan keresett rímekkel pántolt – mázsák–detronizált mák, kegyeskegyümlőcseleste – tizenkét sor zenei-képi választékossága is a túlrettség, az erjedés képzetét erősíti. Ez a vers is képes két tömör sorban a szocialista diktatúra természetét megrajzolni, az elsöben a hatalmon lévők működését, a másodikban a hatalmukban tartott tömeg reakcióját foglalva metaforikus keretbe:⁵

*Besúgó nádas. Címerárulás.
Gúlába gyávul a kukoricás.*

Az elhunyt ősökben, elődökben magára találó nemzet tudat – Ratkó József egész költészetének alapgon dolata – fogalmazódik meg az *Amerre a nap lejár* című versben: „Hazám a halállal is határos!” A hazafiság újabb dimenziói tárulnak fel itt, a hazájának – a „kivagyí nyár” dühítő jelenének – hátat fordító, „hontalanná nyurgul”-ó árnyú, ám e hazához mégsem hűtlen költő képében. A nemzet tudat is az ember-voltunk hangsúlyozásával egészül ki. Egyrészt a „nincs határ, ami engem határol!” öntudatos felkiáltásában, másrészt az ezt követő kétsornyi zárlatban: a variációs ismétlés minden ember egyivású, egyenlő voltát fejezi ki, a Föld bolygóra utaló jelzővel, a – nem teljesen egységes – verset szokatlanul modern, szállóige érvényű képpel zárva:

*Koponyám geoid alakú,
koponyánk geoid alakú.*

A *Balatoni képeslapok* – Antal Istvánnak ajánlva – a címben jelölt műfajhoz hűen két rövid üzenet. Az első egyszerre önironikus és elégikus hangulatú, félrímes disztichonba foglalja a költő közérzetét. A második a népdalok 7–6-os ütemezését használja éles kontrasztként a társadalmi mondandóhoz, amely a zárlatban remek poénba fut ki: „mindegy, Z elvtárs, X úr. / Egyikben sincs gerinc, csak / hitvány előgerinchúr!”

5 Pontosan fejti fel e sor metaforáinak szemléleti hátterét Alföldy Jenő: „Félre nem érthetően utal a világosi fegyverletételre és az áru ló hadvezérré, hibátlan anyag- és természetismerettel, mert a szélben suttogó nádas a »besúgó«, a kukorica lecímerezése a »címerárulás«, a gúlákba rakott – és ki sem kell mondani: »szuronyos le velű« – kukorica a vert hadsereg lerakott fegyvergúlája.” ALFÖLDY Jenő: *Utassy József: Csillagok árvája = Uő: Élménybeszámoló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 382. Ma persze a világosi jelentéssík is inkább allegóriaként értelmezhető, az '56-os forradalom leverésének és Kádár árulásának allegóriájaként.

A nyárutót az *Őszelő* követi: világvárosi pillanatkép. Rendkívül sűrű, retorikailag gazdag vers, mindegyik képmetszete trópus, alakzat vagy ezek szövevénye. A csend és a világváros megszemélyesítésével indul: „Piros padon felejt a csend már, / dohorog rám egy világváros.” Az alliteráció és az igei lelemény csak erősíti a vers „megalkotott” voltát. A következő sor alkalmilag melléknevesített főnevekkel személyesíti meg a pillanatot és a nyárt: „Szöcske pillanat, rebbenet nyár.” Majd egy tárgyiasító metafora zárja a versszakot: „Térdem szenthely egy perc fohászhoz.” A következő szakasz egy jelzőcserés, szinesztézikus fogalmi metaforába rejti ember és természet ellentétét. Szinte önálló ballada e három sor: „Tegnap itt, annál a két platánnál, / egy fényes bűn baltája láttán / megöszült gyökeréig a páfrány.” A következő szakasz a tekintetet a magasba emeli. Alliteráció, megszemélyesítés, majd megint egy alkalmi szólelemény következik: „Körben kémények merengenek. / Gólyátlanul.” A korom is megszemélyesül („Lustábbja hull”), szintén neológ ige kapcsolódik hozzá („re-zseg”). A hullás-képzetet viszi tovább a következő sor, antropomorfizált fákkal. Az újabb képmontázs gyönyörű metonimikus megszemélyesítés: „Aztán a parkőr botja hazaleng. / Leskel, botorkál.” (Remek lelemény a bot és botorkál összekapcsolása.) A zárlat két sora ellentétes képi mozgásokkal tárja fel a vers rejtett menetét: miközben a természet emberiesítve jelenik meg, a költői ént dezantropomorfizálja: tárgyiasítja, illetve animizálja, újabb igei neologizmussal: „Magam vagyok: piros padon a csend. // Fehér ingben is varjúhódom már.”

A *Hazáig* ugyanennek az életérzésnek kevésbé sűrű, kevésbé fojtó légkörű megfogalmazása, olyan neologizmusokkal, mint az igei „bogárlik”, a melléknévi „az út fogyó holdmeredek”, s az *Őszelő* zárlatát idéző utolsó sor alkalmi igéje: „ballagok tova, szep-temberedek”.

A balladisztikus, vészjósló hangulat áthatja az egész ciklust; az *Ősz fá* zárlatát is ez az atmoszféra sötétíti el. Gyönyörű négy sorral, megszemélyesítő metaforákkal (és persze egy izgalmas neologizmussal, melléknévként használt főnévvel) indul a vers:

*Adjatok ennek a fának nevet:
szállni tanít egy fészek éneket,
s ő tartja fölém a reccsenet-kék
dómkupolád is, szüette mennyezet!*

A „fészek ének” összetett metaforája (benne rejlik a fióka–ének metonímia, az ének megszemélyesítése – „szállni tanít” –, s az az olvasat is, hogy fészeknyi ének) a következő strófában ellenpontoszó motívum-párt kap: „Nekem szavaktól üres odú a szám”. S az utolsó versszak leheletfinoman megrajzolt képei nyitják ki e két motívum értelmét; a vers alapmetaforája a költő–ősz fa dezantropomorfizáló metafora, s a nagy árnyú csősz metaforikusan egyszerre lehet a halál, a számonkérő Isten, valamint a Kádár-kor költői szabadságot megnyomorító hatalmassága:

*Már tudom, én a gyermeke voltam,
csillaggal érő s hulló gyümölcs,
kit szemmel tart a szőlőhegyoldal,
s kiért fölnyúl a nagyárnyú csősz.*

A „varjúhódás”, „szeptemberesedés” különböző stációit rajzolja ki a ciklus. A *Naplemente* az özvegy anya esendő képét idézi fel („Alkonyodol, Édesanyám?!”), a zárlatban – kissé József Attila-utánérzéssel – a fiú szerelmet felkiáltásával: „s hozzádsötétülök, mama! // Várj rám.”

A *Csillagok árvája* kötetnek összefoglaló érvényű, jelentős darabja a már címében is drámai karakterű *Ember az őszben* (később *Hitfogyatkozás* címmel közli).⁶ A „Hatalmi Lárma” ellen szót emelő vers a nyitányban kimerevített természeti képekbe vetíti a költői én közérzetét. A képet egyéni szövelemény és megszemélyesítés teszi szemléletessé: „Dióverőfény. Rezgőnyárfa / idegösszeroppanása”, majd a költői én és a fák képének összeolvadása nyomatékosan: „Sisakból makk, emberfej pottyán. / Hitfogyatkozás játszik napommal.” Ember és fa kapcsolatát Jézus alakja teszi távlatossá: „úgy meredek a kereszt fiára, / kiroppan bogyószemem világa.” A harminc ezüst motívuma, a későbbi kötet cím: „júdás idő” biblikus elemei mellé Utassy ismét folklórmotívumokat tár: „ördögsekerek”, „Hetvenhét Tornnyodba”. A kérekbe törés, a szekér után kötés az erőszak légkörét jeleníti meg, azt, amit e játékosságában is hátborzongató sor foglal össze: „tréningezik velem a terror”. A küzdelemre ajzott, erkölcsi elkötelezettségű, alkura nem hajló lírai én válasza az „avar forradalmam” – ’56 októberének – elsöprésére, a terror tombolására a lemeztelenedésig őszinte szembenállás:

*De alku sincs! hát hosszú hajammal
söpreti avar forradalmam.*

*Süvíts, süketíts, Hatalmi Lárma,
véniés Hetvenhét Tornnyodba zárva:*

*ellened én, Ember az őszben,
immár halálíg levetkőztem.*

A vers mindvégig összefogottan, következetesen tartja fenn a fa–költői én metaforikus viszonyítást, s a „hitfogyatkozás” idejével a Jézus Krisztus-i példát szembeállítva a vers drámai szerkezetéből bontja ki az önfeláldozó helytállás mítoszát. Joggal emlegeti a „bartóki szintézis”-t Utassy verseivel kapcsolatban Kódoböcz Gábor, így foglalva össze a költő poétikáját: „a drámaian egymásnak feszülő kettősségekből építkezik Utassy – hagyományörzés és modernség felé egyaránt nyitott – élményköltészetnek nevezett lírája, amely természetszerűen alakítja ki a maga ellenpontoszó képalkotó módszerét és disszonanciáktól szabadalt, érzelmileg gazdagon motivált versbeszédét.”⁷

Az *Őszvilág* cikluscím alá foglalt négy vers szintén távlatos jelentőségű Utassy költészetében. Illetve három: az 1-es szám alatt közölt kis bagatell később *Őszvilág* címmel jelent meg, a 2-es egység a *Radnóti Miklós emlékének*, a 3-as *Bartók Béla és Kodály Zoltán négykezese* címet kapta. Ez utóbbi kettő, s a 4-es, később a *Ha már elindult* cím alatt közölt darab is jelentősebb, mint a mottószerű 1-es vers. Külön verssé választásuk jogos költői döntés.

A Radnótit idéző vers apró képmozzanatokból építkezik, amelyekből kiemelkedik néhány szállóige érvényű telitalálat: „Csillaggal kiszemelt költő voltál!”, „Kikeleti fegyencek ím a fák”, „Ősz ül a zongoránál is: / Bartók!”. A zárlat már felvillantja Bartók alakját, amely a következő versben – Kodállal – kap főszerepet. A *Négykezes* talán a kötet, sőt Utassy költészetének egyik legerőteljesebb darabja. Teljes fegyverzetében mutatkozik itt az Utassy-vers: sugallatos neologizmusok („Égmerengő tó”, „csónakszomorú tengerszem”, „pontylevélcsontváz”, „Aranya- és ezüsthidrobantás”), Bartók *Allegro barbaróját* idéző alliterációs metafora („Püföli ... / félhangok buzogány billentyűit”), rapszodikus versmenet, amit a szabály-

6 Vö. UJK: 152.

7 KÓDOBÖCZ GÁBOR: „Hetvenhét tengernek vagyok a barátja”. *Fragmentumok Utassy József költészetéről* = Uő: *Értékvilág és formarend*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2003, 167.

talán strófászerkezet is visszatükröz, s a végén egy apokaliptikus látomás, amely Európé és Zeusz nászát a háborúk képzetéhez kapcsolja:

*Viador páncélbikacsorda bőg,
hágja húgodat, ökleli nőd,
s úgy veti szarván anyádat vállra,
kiáll a Hold peremére Isten,
és vakjainak lekiáltja:*

Ím, Európa Elrablása!

A *Ha már elindult ellenem* Bartók-monológként, szerepversként is olvasható. A „Nem, tovább nem menekülök” és a „Honvagy kínoz hazámban is” végpontjai közé feszülő szöveg kopogós ismétléseivel mintha Bartók zongorajátékát idézné meg. S azt az élethelyzetet, amely egy művész számára rettenetesebb a halál közelségénél is: „Égüres immár minden ének”.

Az *Akár a szarvasok* folytatja a Bartókhoz kötődő szövegek sorát, az ajánlással pedig újabb művészt kapcsol a hagyománykörébe: Szervátiusz Jenőt.

A *Pohárköszöntő* zárlatában megfogalmazott hitvallás – „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT” – itt a békére elszántság programjával és népművészetre (is) utaló toposszal egészül ki: „NEM ISZUNK CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL! // csak tiszta forrásból, csak tiszta forrásból.”

A *Csillagra zárt egek* alatt szintén szerepvers, ezúttal Prométheusz nevében szól a beszélő. Talán ez az archaikus szerep indokolhatja valamelyest a vers túldúsított hangzását, az alliterációk olyan mennyiségű tobzódását, amely már szinte kioltja a vers értelmét, s nem hall mást a befogadó, csak a hangok ismétlődését. Alliterációkkal szól a vers tételmondata: „kímélj a kaukázusi kintól, / Huszadik Század!”, figura etymologicával és alliterációkkal véli fokozni a fenyegetettség érzését a zárlatban: „Károgva károg rám a Kozmosz.” De a „taplómba tüzetem ne törpítsd” s a „meglopott menyeyi máglyán” is a szöveghatásnak ellenében viszi túlzásba az alliterálást.

A *Paradicsomi tűzmadár* is alkalmi érvényű versnek tűnik a kalitkába zárt madár elkoptatott toposzá-

Köllő Miklós: Petőfi-szobor (Segesvár, 1897)
A képen az alkotó is látható.

val. A *Száll az ének* azonban méltó lezárása a ciklusnak és a kötetnek: a Kilencekhez tartozó költőtársához és jó barátához, *Kiss Benedek*hez szóló vers egyszerű helyzetdalból emelkedik el, az Utassy által oly sok variációban alkalmazott ismétlések adják az alapstruktúrát. Majdnem teljes epanodosz („fölötte már mindeneknek; // mindeneknek fölötte már”), párhuzamos szerkezet („csendül a csönd, szabad a száj”) vezet a zárlat remek sorismétléséig: „nem marad más – csak az ének: // ki csillagról csillagra száll, / ki csillagról csillagra száll”.

Ott végződik a kötet, ahonnan elindult: ars poetica a záró vers is. A *Csillagok árvája* hallatlanul gazdag, ugyanakkor roppant egységes kötet. Ars poetica versek rajzolják ki a költő számára fontos hagyománykört, megmérve a költői ént a költőtársak mérlegén, de meg a szerelemhez való viszonyában is (*Áve, Éva* ciklus), s közben fokozatosan kitágul a költői én szemhatára, s az *Őszvilág* ciklusban nem is egy költői személyiség, hanem az Ember nevében beszél.